

Recenze

Duby, Georges: Dějiny Francie (Histoire de la France)

Praha, Karolinum 2003, brož., 954 s., 1. vyd., cena 970 Kč.

Z francouzského originálu přeložil Vladimír Cinke.

FRANCIE V PROUDU PROMĚN

Nakladatelství Karolinum uvedlo na jaře letošního roku na trh rozsáhlou práci nazvanou Dějiny Francie od počátků po současnost (ve Francii tuto knihu vydalo nakladatelství Larousse, český překlad vychází z vydání z let 1987, 1995 a 1999). Jedná se o kolektivní dílo pětatřiceti francouzských vědců (vedle G. Dubyho je v Česku z překladů znám také například Jean Delumeau), jejichž záměr je patrný už ze samotného názvu knihy. Tím záměrem bylo sepsat dějiny Francie od pravěku po konec 90. let 20. století.

Takový úkol staví před autory řadu problémů. Jedním z těch největších je už samotné vymezení koncepce textu, neboli nalezení nejlepšího způsobu, jak na nevelkém prostoru vykreslit danou historickou realitu bez zkreslujících zjednodušení a zobecňování na straně jedné a bez zahlcování čtenáře záplavou detailních faktů, které z knihy učiní proud letopočtů a událostí bez jednotného systému, na straně druhé. Editor práce, proslulý francouzský historik Georges Duby (českým čtenářům je znám knihami Vznešené paní z 12. století nebo Neděle u Bouvines 27. července 1214), vysvětluje v Úvodu, jak tento metodologický problém autoři vyřešili (dovolím si delší citát): Nicméně je zjevné, že bitvy a vzpoury, dynastické krize či rozhodnutí státní moci můžeme zpravidla pokládat za vzkypění projevující se napovrchu dění a že velkou hnací silou dějin je třeba hledat jinde - v organizaci výrobních faktorů, ve způsobu, jakým se v průběhu věků rozdělovala mezi lidmi moc a zdroje bohatství. O tom jsou dnes přesvědčeni všichni historikové. Autoři této publikace proto věnovali největší pozornost politickým, sociálním, hospodářským a demografickým strukturám. Chtěli zachytit postupně či náhle probíhající změny, které je zasáhly. Všichni usilovali o to, aby si čtenář uvědomoval vztahy mezi pohyby odehrávajícími se v hloubi proměn, jejichž chronologie bývá zpravidla málo přesná, a událostmi, jejichž průběh je určen právě charakterem těchto pohybů. Předkládané Dějiny Francie mají tedy charakter spíše analýzy než popisu, a to analýzy francouzské společnosti v jejích proměnách a projevech na poli kultury, hospodářství a politiky.

Knihu otevírá kapitola nazvaná Země, která se zabývá popisem krajiny jednotlivých francouzských regionů, jejich klimatem, přírodním bohatstvím a z nich vyplývajícími podmínkami pro zemědělství či průmysl. Velmi citlivým a sugestivním pasážím, které ve čtenáři možná vzbudí touhu Francii dříve či později navštívit, chybí jediné mapy. Ten, kdo se v geografii Francie podrobně nevyzná, musí tedy sáhnout po atlasu a při četbě jej používat, a to nejen u kapitoly první, ale i u kapitol dalších, protože první mapa se v knize objevuje až na straně 690 (týká se situace francouzského termonukleárního programu ke 4. 12. 1978). V pasážích o demografických změnách a průběhu válečných konfliktů je přitom geografická orientace nezbytná.

Dalších čtyřicet kapitol, následujících za Zemí, již sleduje chronologicky historický vývoj od prehistorického osídlení francouzského území až po situaci současné Francie, přičemž období po roce 1852 je věnována celá jedna třetina práce. Autoři se zaměřují na několik základních témat, která se táhnou celou knihou a jsou postupně vysvětlována ve světle svých proměn během jednotlivých historických etap.

Prvním z takových témat či okruhů jsou mocenské struktury ve smyslu politickém. Ve všech historických obdobích kniha charakterizuje držitele politické moci (nejedná se jen o charakteristiky společenských tříd či skupin, ale i o charakteristiky jednotlivých osobností - králů, prezidentů), jejich společenské zakotvení, vztahy mezi mocenskými centry a utváření nových státních zřízení a způsobů spravování společnosti. Opomenuta nezůstala ani problematika politického stranictví a popis vlastního politického života. Dalším základním tématem je zahraniční politika, sledován je rovněž hospodářský život, pojatý ve značně širší. Charakteristika vývoje jeho jednotlivých odvětví (zemědělství, řemesla, průmysl, bankovníctví...) v různých historických epochách se prolíná s analýzou dopadu jeho proměn na život francouzské společnosti. Mimořádně zajímavý je detailní rozbor francouzské ekonomiky v období od roku 1945 po dnešek. Výklad o proměnách ekonomiky a společnosti v moderní době je doplněn řadou tabulek a grafů.

Značný prostor je věnován kultuře. Jedná se jednak o kulturu ve smyslu umění, filozofie a vědy (dalo by se říci kulturu "vysokou") - o vývoj uměleckých stylů, institucionálního zakotvení umění a vědy, proměny filozofického myšlení, reflexe dobové situace v uměleckých dílech, vědecký rozvoj či dopad kulturní činnosti na život společnosti. Patří sem však také životní styl se svou každodenností, módou, lidovou zábavou. Velká pozornost je věnována vývoji školství a celého vzdělávacího systému. Zkrátka nepřichází ani specifická problematika dějin náboženství a víry, která ve francouzském kontextu může sloužit jako podrobné zrcadlo kontextu celoevropského.

Již v citovaném Úvodu avizuje Duby zájem o demografii. Klíčová jsou samozřejmě data o počtu obyvatel, jejich migraci a o proměnách osídlení. Jejich pomocí se dá popsat proces urbanizace a postupný rozvoj městského života s rostoucím významem vztahu město-venkov. Zcela aktuálního rázu pak nabývá zkoumání problematiky imigrantů a jejich zakotvení do francouzské společnosti a ekonomického systému. Velmi inspirativní je také závěrečné zamyšlení nad proměnami národního státu v globalizovaném světě a hledání hodnot, které jsou výrazem francouzské svébytnosti, prostředkem k jejímu zachování a zároveň přínosem ostatním zemím a "zbytku lidstva".

Pokud knihu zhodnotíme jako celek, tak jistě zaujme pozoruhodná jednota textu, který ač napsán tolika autory, nepůsobí roztržštěným dojmem. A to i přes používání různých způsobů výkladu. To, že vedle sebe stojí kapitoly takřka poetické vedle detailních ekonomických analýz, nevznívá v celkovém kontextu práce vůbec rušivě. Zasluhu na tom jistě nese i český překladatel. Knihu doplňuje podrobný chronologický přehled a pečlivě vypracovaný místní a jmenný rejstřík.

Dějiny Francie však nejsou publikací, která by neměla své slabiny. Veškeré výtky, které k ní mám, je třeba adresovat českému nakladateli. Jakmile knihu v knihkupectví uvidíte, tak vás hned udeří do očí jméno autora. Na obalu je napsáno pouze Georges Duby a po nějakém ed. nebo a kolektivní práci není ani památky. Až po nahlédnutí do textu nebo do tiráže je možno zjistit, že se jedná o kolektivní práci. Obal o tom neinformuje. Je jasné, že Dubyho jméno je komerčně úspěšné, ale takový způsob propagace se mi zdá přesto trochu zavádějící. Problematický je také formát knihy. Přestože jí vévodí graficky velmi zdařilá obálka, je zvolená brožovaná vazba pro tak tlustou (954 s.) knihu velmi nepraktická. Nehledě na to, že se Dějiny prodávají za částku blížící se tisícikoruně, a vydat takový obnos za brožovaný výtisk bez jakýchkoliv obrazových příloh není příliš příjemné.

Samotný text je čtivý, fundovaný a jak bylo řečeno výše, minulost spíše vysvětlující než jednoduše popisující. A jestliže autor poslední kapitoly Jean-Michel Gaillard v samotném závěru knihy píše, že Francie, její hlas mi dostatečně silně, bezpochyby ještě neřekla své poslední slovo", tak doufejme, že poslední slovo neřeklo ani nakladatelství Karolinum a avizovanému druhému vydání Dějin Francie (viz Ediční poznámka na straně 923) dá důstojnější podobu.

Vítězslav Sommer

Royt, Jan: Středověké malířství v Čechách

Praha, Karolinum 2002, váz., 168 s., 1. vyd., cena 460 Kč.

JAN ROYT - STŘEDOVĚKÉ MALÍŘSTVÍ V ČECHÁCH

Syntetická práce Jana Royta, doplněná o barevnou obrazovou přílohu předních fotografů Prokopa Paula a Radka Bočka, představuje po dvaceti letech nový pohled na středověkou knižní, deskovou a nástěnnou malbu. Kniha byla koncipována jako přehled pro studenty a širší odbornou veřejnost, doplňuje ji chronologicky uspořádaná bibliografie k jednotlivým malířským oborům. Badatel působí jako docent v Ústavu pro dějiny umění Karlovy univerzity a v publikované práci shrnul poznatky staršího i novějšího bádání o českém středověkém malířství. Každá kapitola je uvedena zasvěceným historickým úvodem, v němž badatel zdůraznil úlohou klášterů v počátku formování uměleckých děl a význam biskupských sídel v Praze (od roku 973), v Olomouci (1063) a Litomyšli (1344). Uvedl přehled nejvýznamnějších románských rukopisů, v nichž se jeho vědecký zájem projevil ve sledování ikonografie sv. Václava (Gumpoldova legenda), ve shrnutí problematiky kolem skupiny Vyšehradského evangeliaře a nejvýznamnějších rukopisů 12. století, mezi nimiž zaujme velmi diskutované Olomoucké horologium, ve kterém jsou poprvé pojmenováni iluminátor Hildebert a Everwin a pražský rukopis De civitate Dei (Praha, KK A 21/1). Částečně postrádám interpretaci iluminací kodexu Gigas, kterou podal Carl Nordenfalk a která právě v interpretaci nebeského Jeruzaléma rozšiřuje ikonografii často citovaného díla sv. Augustina De civitate Dei.¹⁾ Badatelovo především mariologické zaměření se projevilo u interpretace Ostrovského žaltáře, který jako druhou významnou iluminaci obsahuje méně obvyklou sv. Trojici typu Paternitas, která se v českém malířství později opakuje v Liber Viatiku a v Opatovickém breviři ze 14. století.²⁾ K mariánské ikonografii patří byzantinizující Madona v Sedleckém antefonári, o níž se předpokládá, že měla východní předlohu.

V nástěnné malbě, která se nezachovala v tak optimálním stavu, shrnul Jan Royt poznatky o malbách ve Staré Boleslavi a v Rovné, upozornil na pozoruhodně výpravný Poslední soud v Albrechticích u Písku a nenechal se ovlivnit novou interpretací genealogického cyklu ve Znojmě, který podle mého názoru měl skutečně literární opodstatnění v Kosmově kronice. Torzo panovnického cyklu z domu u kostela Panny Marie na Louži pochází ze 13. století, panovnický cyklus dokládá král označený jako (REX CON). Badatel upozornil na absenci deskových obrazů v románském období, ale uvedl zprávu o mariánském obraze, který věnoval král Vladislav doksanskému klášteru. Provenienci rukopisů i nástěnných maleb hledá badatel mimo české země, v úvahu přicházejí podněty z jihozápadní oblasti a v případě památek láného slohu z oblasti duryňsko-saské. Skriptoria předpokládá zejména u benediktinských klášterů (sv. Jiří) a u kláštera sv. Anežky na Františku.

Jan Royt citoval i technologii výtvarných děl s odvoláním na rukopisy Knihy athoské a Theophila presbytera.

V dalších kapitolách se zabývá gotickým malířstvím z konce 13. století a z první poloviny 14. století, ovlivněným spíše západním lineárním slohem, který se k nám šířil přes Porýní z Francie a Anglie. Na počátku 14. století sledujeme vlivy našich jižních sousedů, zejména velmi inspirativní byla svatofloriánská škola, zaujme především velmi kvalitní knižní malba-ikonograficky a slohově ojedinělý Pasionál abatyše Kunhuty a skupina rukopisů královny Rejčky. Zároveň se objevuje první deskový obraz - předělá z Roudnice, která spolu s rukopisy a stavební aktivitou v Roudnici mohla vzniknout v rámci působení biskupa Jana IV. z Dražic po jeho návratu z Avignonu. Bezpochyby k velmi kvalitním dílům patří pozoruhodný Strom života v ambitu kláštera, který byl namalován podle francouzských předloh. Naopak nástěnná malba ve strakonickém johanitském klášteře se dílensky pravděpodobně propojila s velmi významným rukopisem Liber depictus (Viedeň, ÖNB 370), určeným pro minoritský klášter v Českém Krumlově, v němž se nachází typologický cyklus a několik legend, které pravděpodobně dávají představu, jaký okruh světců byl v českých zemích především

uctíván. Druhým významným kresebným dílem je Velislavova bible a je otázkou, zda autoři těchto děl přišli také ze sousedních zemí, nebo zda naopak máme před sebou kompendia, která byla dílem českých malířů a často mohla posloužit zejména malířům nástěnných maleb, kteří k nám buď také doputovali, nebo naopak pro narativní zobrazení mariánsko-christologických a legendárních cyklů mohli školení získat ve dvorských centrech, kde se mnohému mohli přiučit od předpokládaných pozvaných umělců.

Dostáváme se k nejvíce intepretovanému Karlovskému a Václavskému umění, kdy známe jména vynikajících umělců, k nimž bezpochyby patřil Mistr lucemburského rodokmene (Mikuláš Wurmser?), Mistr Theodorik a dvorní malíř Osvald, tedy mistři, kterým badatel věnoval velkou pozornost v katalogu Magister Theodoricus. Myslím, že dvorský okruh Karla IV. bude vždy přitahovat pozornost studentů a badatelů, neboť otázka odkud vlastně jednotliví mistři se zcela novou technologií nástěnné malby i deskových obrazů přišli, bude dlouho diskutovaným tématem. Snad zpět k některým postřehům v knize - u nejvýznamnějšího deskového oltáře první poloviny 14. století Vyšehradského cyklu - volí Jan Royt opatrné stanovisko k současné dvojí interpretaci - mnoho výjevů buď zdobilo letner, nebo mělo funkci polyptychu? Při interpretaci výtvarných děl uvažuje o jejich ikonografii a nepřijímá jen dílčí výsledky jednotlivých badatelů. Snad za všechny jako specialista na nástěnnou malbu oceňuje správný výklad cyklu Geneze v kostele v Dolním Bukovsku, neboť celá výzdoba patří skutečně ke klíčovým dílům zejména pro interpretaci vícefigurového Ukřižování v českých zemích. Nedaleko se nachází i badatelem zmiňovaný Ševětín, kde se rovněž nacházejí scény z Geneze a patří k dobově oblíbenému námětu. Nový je zde ikonografický motiv v podobě Trůnu Boží milosti, který se rozšířil podobně jako často zobrazovaný Veraikon. Oba tyto výjevy často zdobily vrcholy triumfálních oblouků venkovských kostelů a je pravděpodobné, že mohly představovat určitou ochranu a posvátnost prostoru, v němž se malba nacházela.

Českou doménou jsou mariánské obrazy, autorovi velmi blízké, a proto i jejich interpretace často vychází z jeho dlouholetého výzkumu. Jako žák profesora Jaromíra Homolky se zaujetím přistupuje k umění doby Václava IV. a se zájmem o duchovní atmosféru augustiniánských klášterů vysvětluje nejvýznamnější památku - Třeboňský oltář a skupinu deskových obrazů s ním slohově souvisejících. Stranou nezůstává ani problematika Václavovy Bible a rukopisů z jeho knihovny. Rukopisy pak vedou badatele k obvyklým úvahám o českém krásném slohu, reprezentovaném Mistrem Hasenburského misálu, a druhého, frankovlámsky orientovaného slohu, který navazuje na iluminace Bible Konráda z Vechty.

Tradičně pak řadu památek krásného slohu uzavírá Rajhradským oltářem a jeho pravděpodobným vznikem na počátku husitské revoluce v letech 1420-1430. Dílny, které zřejmě dříve působily v Praze, spíše lokalizuje do jižních Čech, Plzně a na Moravu. Přes pokus Mileny Bartlové o novou chronologii deskových obrazů doby husitské a poděbradské se zdá, že sice uvažuje o přijetí nové hypotézy, ale jednoznačně ji nepřijímá. Dobu Jagellonců s recepcí západních a jižních vlivů Royt velmi přínosně interpretuje. Je zřejmé, že jeho zájem se v posledních letech zaměřil právě na toto období, a lze jen konstatovat, že v současné době patří k nejpoučenějším autorům.

Interpretaci památek, zachovaných v českých zemích, doplnil i o bohemica v sousedních zemích, zejména ve Slezsku, Lužici, Braniborech, Frankách a v Jižních Tyrolích, kde snad jen tradiční ztotožnění Mistra Václava, autora maleb v Riffianu, s malířem Orlí věže v Trentu je již dlouho překonáno. Naší pozornosti neušel ani Diptych v Basileji, můžeme jen doplnit, že právě zde v kostele sv. Petra se nachází pozoruhodná nástěnná malba Oplakávání Krista, která již dříve byla dávána do souvislosti s českým uměním krásného slohu.³⁾

Závěrem lze říci, že autorův syntetizující pohled na středověké malířství v Čechách doplňuje v mnoha ohledech badatelské výsledky posledních dvaceti let a ukazuje v členění kapitol, že nelze analyzovat umělecké dílo bez širšího historického zařazení, alespoň stručné ikonografické interpretace, slohové analýzy a potřebného vřazení díla do širšího středoevropského kontextu. Uplatnil i v historických pramenech uvedené zmínky o malířích, působících v místě předpokládaného vzniku památky. Technologii výtvarných děl konzultuje s restaurátory, kteří ve svých zprávách revidují mnohá starší zjištění. Je zřejmé, že studenti uměleko-historických kateder si mohou být vědomi toho, co jim jejich pedagogové chtějí předat, a je jen na nich, jak si sami povedou při interpretaci středověkého umění. Širší badatelská veřejnost se po přečtení knihy může seznámit, podrobněji s problematikou středověkého malířství v bibliografii, kterou vypracoval Jan Royt, zaměřené na specializované studie, jejichž závěry lze přijmout a zároveň rozšířit o poznatky z oborů, které právě dějiny umění mohou zásadně ovlivnit. Patří k nim z humanitních disciplín především historie, archivnictví, teologie a muzikologie a bezpochyby restaurátorství, jehož stále dokonalejší metody mohou v budoucnu naše hypotézy a vývojové řady na základě technologie památek zcela zásadně pozměnit.

Zuzana Všecková

Ústav dějin umění AV ČR, Praha

Poznámky:

¹⁾ Carl Nordenfalk, Heaven and Hell in a Bohemian Bible of the Early Thirteenth Century, in: The Year 1200: A Symposium, Dublin 1975, s. 283-300.

²⁾ Barbara Miodoňska, Opatovický brevíř. Neznámý český rukopis 14. století, Umění, 1968, č. 3, s. 213-254.

³⁾ Ursula Raeber-Keel, Spätgotische Wandmalereien in St. Peter zu Basel, Sigmaringen 1979.

Shapiro, Ian: Morální základy politiky

Praha, Karolinum 2003, brož., 40 str., 1. vydání, cena 250 Kč.

Morální základy politiky na anglosaský způsob

Knihy Iana Shapira o morálních základech politiky nabízí čtivý a zatím nejúplnější úvod do angloamerické politické filozofie.

Není přehnané říci, že jedním z rysů, jimiž se angloamerická politická kultura odlišuje od kultury "kontinentální", jak Anglosasové s jistou přezíravostí rádi říkají, je pěstování dovednosti nacházet filozofická zdůvodnění pro řešení konkrétních politických problémů.

Patří k tolik velebené i haněné angloamerické praktičnosti, že školská erudice a myslitelský důvtip se dávají do služeb snah tak přízemních a světských, jako je nastavení systému sociálního zabezpečení nebo volba hlasovacích procedur používaných při politickém rozhodování.

Na "kontinentě" anglosaský způsob politického filozofování začal nacházet příznivou půdu překvapivě zejména v poslední třetině 20. století: tento vývoj je třeba vidět v souvislosti s celkovým posílením vlivu amerických společenských věd a filozofie, v Evropě intelektuálně i morálně oslabené dvěma světovými válkami.

V českém prostředí cosi jako současná politická filozofie oficiálně existovalo až do roku 1989 pouze v podobě sterilního a opovrhovaného marxismu-leninismu. Přitom však docházelo k intenzivnímu seznamování s politickou filozofií anglosaského střihu v nezávislých intelektuálních kruzích a dobře ji nepochybně znali alespoň někteří akademičtí pracovníci působící v oficiálních strukturách - ti o ní však z pochopitelných důvodů nemohli nebo nechtěli psát.

V 90. letech se objevila celá plejáda překladů politicko-filozofických studií, povětšinou nutno říci z pera kontinentálních autorů, kteří uprchli před totalitarismem do některé anglosaské země (Arendtová, Hayek, Popper). Byla to zpravidla díla, která vyšla poprvé už ve 40. až 70. letech, zatímco překlady novějších autorů se začaly objevovat spíše ojediněle a velmi pomalu. Tak pomalu, že i v letošním roce působí jako počin hodný zmínky vydání českého překladu učebnice politické filozofie profesora Yaleovy univerzity Iana Shapira.

Kniha s podezřelým titulem

Název knihy *Morální základy politiky* může znít českým uším, které si navykly slyšet z různých stran, že do politiky moralizování nepatří, podezřele. Název však vyjadřuje v anglosaském prostředí naprosto samozřejmé propojení morálních otázek s politickými, které jsou brány jako přirozené rozšíření morální problematiky z roviny záležitostí týkajících se jednotlivce a jeho soukromých vztahů na rovinu společenského soužití.

Shapirův průvodce (převážně anglosaskou) politickou filozofií začíná, jak se na amerického autora sluší, u Angličanů Hobbesa a Locka. Tito autoři podle Shapira formulují základní osvícenský motiv, který rezonuje v politické filozofii dodnes: propojení přesvědčení o nutnosti racionálně zdůvodnit pravidla, podle nichž žijeme, s vírou v nezadatelnost práv jednotlivců. Z tohoto základu vyrůstají tři vůdčí linie, které se proplétají ve vývoji politického myšlení až do současnosti: utilitarismus, marxismus a teorie společenské smlouvy.

Ke každé z nich Shapiro nabízí srozumitelný, a přitom zdaleka ne triviální výklad. Dvě kapitoly o utilitarismu, této na kontinentě někdy vysmívané angloamerické specialitě, dávají českému čtenáři jednu z vůbec prvních příležitostí hlouběji se seznámit s jeho klasickými představiteli i velmi dynamickým pozdějším vývojem.

O marxismu Shapiro píše způsobem, který zaujme mimo jiné tím, že netrpí onou traumatizací, již lze někdy vycítit z traktování Marxe u autorů v postkomunistických zemích. Kapitola o teorii společenské smlouvy je téměř zcela věnována současným americkým autorům Rawlsovi, Nozickovi a Dworkinovi a představuje dobrý úvodní přehled - i když sotva více - jejich myšlení.

Mince osvícenské politické filozofie má pochopitelně i svůj rub. Z antiosvícenských proudů v moderním politickém myšlení se Shapiro nevěnuje otevřeně maligním formám, jako byla ideologie nacionálního socialismu, ale několika okruhům přístupů, které je nutné brát vážně jako výstižné kritiky osvícenského pohledu.

Zabývá se tak názory klasika konzervativního myšlení Edmunda Burka, postmodernismem Richarda Rortyho a různými dalšími kritikami možnosti vědeckého poznání politiky. Pozoruhodná je stručná, ale výstižná rozprava o silných a slabých stránkách amerického komunitarismu.

Nakonec teorie demokracie

Knihu netradičně uzavírá kapitola o teorii demokracie. Netradičně, protože nebývá zvykem pokládat teorii demokracie za alternativu k etablovaným směrům politické filozofie jako utilitarismus nebo marxismus. Autor si toho je dostatečně vědom a výklad o demokracii otevírá odůvodněným posteskem nad tím, jak málo pozornosti otázce demokracie politická filozofie věnovala.

Na následující úvaze o problémech chápání demokracie je proto cenné to, že se autorovi daří nastolit jen zřídka kdy vysvětlovanou souvislost mezi demokracií a různými školami politické filozofie.

Demokracii Shapiro chápe jako princip vládnutí, podle něhož se na rozhodování podílejí všichni ti, jejichž zájem je předmětem rozhodnutí dotčen. To je šalamounská definice, která jistě vyžaduje důkladnější rozvedení a zdůvodnění, než jaké dovoluje rozsah knihy. Demokracie dále podle Shapira stojí na pojetí pravdy jakožto ideálu pro vedení veřejné diskuse, ovšem pojetí falibilistického, jež nepočítá s možností držení poslední pravdy jednou provždy. Tomu odpovídá i výzva ke střízlivosti, kterou Shapiro končí svou úvahu o demokracii: chápeme ji jako lék na chronickou nemoc, nikoli jako léčbu, která nás z nemoci vyléčí.

Shapirův text nemůže a zřejmě ani nechce konkurovat "velkým knihám" politické filozofie, jejich osnovné myšlenky ovšem čtenáři podává jasně a kriticky. Morální základy politiky jsou neobyčejně dobře napsanou učebnicí, která má tu vzácnou ctnost, že dokáže do tajů svého oboru uvést i zájemce patřící k jiné politické kultuře, než jakou představuje autorova původní cílová skupina. To platí zejména o kapitolách věnovaných klasickým proudům politické filozofie, které mají všechny výhody kvalitního učebnicového výkladu, vybírajícího z bohatého materiálu to podstatné a neváhajícího vypomoci si dobře zvoleným příkladem.

Naproti tomu kapitoly o reakcích na osvícenství a teorii demokracie jsou méně kompaktní a k jejich přečtení je vhodné znát kontext, v němž se autorovy úvahy pohybují. I ony jsou však dobrou ukázkou anglosaského způsobu psaní politické filozofie.

A ještě jedna poznámka na závěr: Vydání Shapirovy knihy v češtině je také možné brát jako výzvu, aby přístup k politickým problémům, do něhož čtenáře uvádí, u nás našel širší uplatnění. Kritický pohled na politické otázky, hledající racionální vodítko pro jejich uspokojivé řešení a často spojený s etikou, je ovšem do značné míry angloamerickým specifíkem. I přes výhrady, které je možné mít k americkému a britskému politickému systému, však právě ony zaručily svým občanům stabilní demokratické poměry, osvědčily schopnost vyhýbat se politickým avantýrám, které se kontinentální Evropě velmi často nedostávalo, a jako důsledek toho získaly nepopíratelnou dominanci v celosvětovém měřítku.

I přes zdánlivou odtažitost mají debaty angloamerické politické filozofie většinou blíže k politickým problémům všedního dne než akademičtější politická filozofie kontinentální. Kdyby tento styl uvažování zapustil hlubší kořeny v českém prostředí, vedlo by to přinejmenším k tomu, že by česká společnost získala nový prostředek, jak rozpoznávat a předestírat k diskusi problémy, jimiž žije a se kterými si přitom ne vždy umí poradit.

Marek Skovajsa

Kutnar, František: Obrozené vlastenectví a nacionalismus

Praha, Karolinum 2003, váz., 397 s., 1. vyd., cena 360 Kč.

HISTORIE

Pozdě, pozdě, a ještě jednou pozdě, chce se vykřiknout nad knihou, jež byla dopsána v roce 1939, jejíž vydání zmařila nejprve okupační cenzura a po druhé světové válce zamítavé stanovisko Václava Chaloupeckého znemožňující autorovi předložit práci jako habilitační spis na filozofické fakultě v Praze. Že knihu zpoždění opravdu pronásledují, dokazuje také skutečnost, že oba recenzenti titulu Jan Havránek a Alexandr Stich jsou již po smrti. Má cenu vydávat vědeckou práci 64 let po jejím dokončení? V tomto případě ano. Autor patří k našim nejvýraznějším historikům druhé poloviny 20. století a vedle Přehledných dějin českého a slovenského dějepisců (ty napsal spolu s J. Markem) a Sociálně myšlenkové tvárnosti obrozeného lidu se řadí ke stěžejním autorovým dílům. Kutnar ve své knize ukazuje, že obrozenství přirozeně vyrůstalo z barokního vlastenectví, a vyvrací představy o jeho "lidovosti", jak ji pojímala poválečná marxistická věda. Autor srovnává projevy a koncepty vlastenectví nejrozličnějších sociálních vrstev od dob osvícenství přes josefinismus až k napoleonským válkám a následné restauraci. Svá tvrzení pečlivě dokládá, jeho vývody jsou logické a větná stavba - ač někdy složitější - tvoří významově jednoznačný celek. Knihu k vydání pečlivě připravil Martin Kučera, navíc ji opatřil jmenným rejstříkem obohaceným stručnou charakteristikou osob. Kučerovu úvod a doslovu Jiřího Raka lze vytknout jedinou drobnost: že vedle věcné informace o knize jsou oba texty jakousi polemikou s nejmenovanými a tajemnými "teoreticky nezaloženými postmoderními floskulami" či "populárními mýty". Vedle prací Hrochových, Macurových či Gellnerových, které jsou dnes pochopitelně hojně doporučovány a citovány, toto dílo rozhodně nelze pominout. V paradoxních místních poměrech, kde třeba sto let stará příručka je tou nejlepší rukověť k tématu, bylo vydání letitého rukopisu vlastně nejen povinností, ale i užitečným skutkem.

Martin Zvěřina

Pokorný, Jiří: Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století

Praha, Karolinum 2003, brož., 247 s., 1. vyd., cena 245 Kč.

Jiří Pokorný - Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století (Karolinum)

Nenápadná studie Jiřího Pokorného analyzuje doposud velmi málo zkoumaný fenomén lidové výchovy čili osvětové činnosti. Práce se soustřeďuje na české osvětové úsilí zhruba od 90. let 19. století do první světové války. Autor neopomíná uvést české snahy do světového kontextu a v krátkých úvodních kapitolách přibližuje lidovou výchovu ve Velké Británii, Spojených státech, Německu, Rakousku a také Dánsku, kde existoval velmi úspěšný model "selské univerzity" (hojskole).

Pokorný rozlišuje dva základní proudy české lidové výchovy, tedy mimoškolního vzdělávání širokých mas zaměřeného především na nižší a střední vrstvy městského obyvatelstva: směr měšťanský, který reprezentovala osvětová činnost Sokola, učitelů a dalších spolků, které se v roce 1905 sloučily do Osvětového svazu, a směr sociálně demokratický, který od 1895 ztělesňovala Dělnická akademie. Oba proudy české lidové výchovy se nicméně shodovaly v pokrokářství, národovectví a více či méně zjevném protikatolictví. Česká lidová výchova - přes svoji deklarovanou apolitičnost - byla samozřejmě součástí národního soupeření s Němci, kteří s organizováním podobné činnosti začali v českých zemích jako první.

Velmi zajímavé jsou také kapitoly, v nichž Pokorný popisuje zakládání veřejných knihoven, které bylo u nás stejně jako v Německu inspirováno anglosaským konceptem public libraries. V této činnosti byli naši předci, řídící se heslem "Osvětou k svobodě", tak úspěšní, že v první polovině dvacátého století u nás existovala jedna ze světově nejhustších sítí veřejných knihoven.

Poslední kapitola Pokorného knihy čtenáře zavádí již převážně do let první republiky. Autor v ní sleduje především nepřímé úspěšné pokusy využít k osvětě tehdy nového a nesmírně populárního média - filmu.

Petr Zídek

Lenderová, Milena a kol.: Eva nejen v ráji (Žena v Čechách od středověku do 19. století)

Praha, Karolinum 2003, brož., 200 s., 1. vyd., cena 240 Kč.

Dějiny žen v českých zemích se staly jedním z prvků sborníku **Eva nejen v ráji**, který vydalo nakladatelství Karolinum (ed. **Milena Lenderová**; Praha 2002). Časový záběr sborníku sahá od středověku do 19. století při rozsahu necelých 200 stran. Autoři se tak museli vyrovnat s problémem jak své téma vtěsnat do zhruba 40 stran a vyhnout se banalitám

(typu manželství v minulosti byla šťastná i nešťastná). Nutno dodat, že obecně lépe vyznívají příspěvky věnované užším tématům. Zde je na místě otázka, zda by nebylo lepší nějaké sevřenější pojetí (ať už tematické, metodologické nebo časové), které by tolik nevzbuzovalo pochyby, zda tento sborník nebyl vydán jen proto, že být vydán měl.

KUDĚJ, časopis pro kulturní dějiny, 2003/2

Duby, Georges: Dějiny Francie (Histoire de la France)

Praha, Karolinum 2003, brož., 2000 s., 1. vyd., cena 970 Kč.

Na úctyhodných téměř tisíci stranách jsou rozepsány **Dějiny Francie** od počátků po současnost, které vznikly v autorském kolektivu 35 historiků pod vedením **Georgese Dubyho** (Karolinum, Praha 2003). Autoři publikace renomovaného francouzského nakladatelství Larousse kladli důraz především na propojení politických, sociálních, hospodářských a demografických struktur dějinného procesu s náboženstvím, myšlením, uměním a způsobem života a práce lidí. Kniha je rozčleněna do tří hlavních oddílů. První oddíl se zabývá obdobím do roku 1348. Druhý, nejrozsáhlejší oddíl, se zabývá francouzskými dějinami v letech 1348 1852. Poslední, třetí oddíl zahrnuje časové období od roku 1852 do současnosti.

KUDĚJ, časopis pro kulturní dějiny, 2003/2

Polc, Jaroslav V. - Hledíková, Zdeňka: Pražské koncily a synody předhusitské doby

Praha, Karolinum 2002, brož., 321 s., 1. vyd., cena 290 Kč.

Kniha, kterou uspořádali **Jaroslav V. Polc** a **Zdeňka Hledíková** a jež se jmenuje **Pražské synody a koncily předhusitské doby** (Karolinum, Praha 2002), obsahuje souborný přetisk starších edic významných pramenů k církevním dějinám synodálních statut, které však podávají informace i o řadě dalších oblastí středověkého života. Zmíněné starší práce R. Zeleného, J. V. Polce a J. Kadlece jsou s drobnými úpravami převzaty a přeloženy z (nesnadno dostupného) periodika Apollinaris; části věnované synodám starším, ve větší míře přepracované a doplněné, pocházejí z knihy Z. Hledíkové Jan IV. z Dražic.

KUDĚJ, časopis pro kulturní dějiny, 2003/2

Bednařík, Petr: Arizace české kinematografie

Praha, Karolinum 2003, brož., 155 s., 1. vyd., cena 170 Kč.

Vzhledem k probíhajícím výzkumům lze očekávat, že publikace **Petra Bednaříka** nazvaná **Arizace české kinematografie** (Karolinum, Praha 2003) představuje pouze počátek vlny historických knih věnovaných tématu arizace v českých zemích. Za hlavní problém této práce považuji skutečnost, že deklarované téma vystačilo pouze na text, který se jeví příliš dlouhý na časopisecky zveřejněnou studii a příliš krátký na samostatnou knihu. Autor se tedy rozhodl knihu určitým způsobem nastavit, a proto do ní přidal např. informace o protizidovské tematice v protektorátním filmu, údaje o problémech spojených s poválečným pokusem Josefa Auerbacha získat zpět nacisty zabavené akcie společnosti Elektafilm, životopisné medailony německých funkcionářů kinematografie v Protektorátu. P. Bednařík s obdivuhodnou pilí nashromáždil řadu cenných údajů zejména z dosud nedostatečně vytěženého archivního materiálu. Podle mého názoru však měl důkladněji zvážit koncepci celé knihy a místy více syntetizovat.

KUDĚJ, časopis pro kulturní dějiny, 2003/2

Mařatka, Zdeněk: Differential Diagnosis in Gastrointestinal Endoscopy

Praha, Karolinum 2003, brož., 136 s., 1. vyd., cena 600 Kč.

Neutuchající tvůrčí aktivita prof. Mařatky přinesla nové překvapení - další pozoruhodnou knižní publikaci. V nakladatelství Karolinum, které se tak osvědčilo při vydání velké a reprezentativní Mařatkovy Gastroenterologie, vychází ve spolupráci s Normed Verlag útlá knížka (107 str.) pojednávající o diferenciální diagnostice v gastrointestinální endoskopii. Nedejme se mýlit zdánlivě malým rozsahem publikace, je bohatě naplněna fakty.

Celá skladba tohoto díla vychází z Mařatkovy endoskopické terminologie, což je text mimořádně úspěšný a dlouhodobě prověřený Četnými zahraničními edicemi. Nejde však o pouhou barevnou ilustraci endoskopické terminologie. Celé dílo je promyšlenou a logicky koncipovanou endoskopickou diferenciální diagnostikou, sestavenou především pro potřeby praxe. Je to dílo svým pojetím ve světové literatuře ojedinělé, svým originálním pojetím jasně se lišící od mnohých endoskopických atlasů.

Spis je didakticky promyšlený a cíleně zaměřený na praxi. Je to dílo nezbytné pro méně pokročilé endoskopisty, ale užitečné i pro zkušené pracovníky v oboru. Méně zkušení čtenáři naleznou v textu a v obrazové dokumentaci základní informace a typické endoskopické nálezy; zkušení si ověří svoje znalosti a jistě se i poučí, jak má vypadat jasně a logicky formulovaný endoskopický popis, co všechno je třeba posoudit na pozorovaném jevu, aby byl endoskopický závěr správný.

Vstupní kapitola, která je klíčem k celému dílu, pojednává o klasifikaci endoskopických nálezů a o definici názvů. Další kapitoly jsou již řazené podle základních morfologických charakteristik. Obsah díla je jen zdánlivě omezen na několik málo chorobných stavů. Samostatné kapitoly tvoří refluxní choroba jícnu, gastroduodenální vřed, zánětlivá střevní onemocnění a gastrointestinální tumory. Avšak v těchto kapitolách je obsažena prakticky veškerá podstatná gastrointestinální patologie. To vše je dokumentováno většinou vynikajícími a dobře srozumitelnými barevnými fotografiemi endoskopických nálezů. Autory obrázků jsou přední světoví endoskopisté. Jejich výčet je výmluvný: Armengol Miró, Bureš, Cosentino, Fujino, Jaramillo, Leicester, Phillip, Rejchrt, W. Roesch, Slezák, Vakil, Zavoral. Počet 119 barevných fotografií na celkových 107 stranách představuje mimořádnou koncentraci obrazového materiálu.

Zanedbatelná není ani skutečnost, že celé dílo napsal Z. Mařatka v dokonalé angličtině a tento text v kombinaci s obrázky je také současně výbornou názornou učebnicí odborné angličtiny. Nakladatelství Karolinum spolu s autorem odvedli vynikající práci při vydání celého díla. K pozoruhodné publikaci s radostí blahopřejeme.

Václav Jirásek

Köpplová, Barbara a kol.: Dějiny českých médií v datech (rozhlas, televize, mediální právo)

Praha, Karolinum 2003, brož., 477 s., 1. vyd., cena 360 Kč.

MÉDIA

Kolektiv autorů z Fakulty sociálních věd UK v úvodu své chronologie označuje tento přehled hlavně za doplňkový text k další literatuře, za pomůcku pro studenty mediální teorie a historie. Jde o první díl velkého projektu (následovat bude chronologie, tisku, novinářských spolků a osobností). Má uspořádat "výběr údajů dokumentujících vývoj jednotlivých médií jako důležitých sociálních institucí, jež se zásadním způsobem podílely na formování moderní české společnosti." První část je obsažnější a detailnější hlavně v oblasti mediálního práva a tam, kde autoři sledují vývoj rozhlasu a televize v posledním desetiletí. Leckdy jsou ale konkrétní problémy prostě a v základních rysech konstatovány, informace, detaily, data k nim chybí. Například jen jednou půlvětou je zmíněno, že v osmdesátých letech byl u nás šířen program sovětské televize. V některých oblastech přitom sovětská televize vysílala ještě do roku 1991. Martin Groman

Petr Zídek

Lohisse, Jean: Komunikační systémy. (Socioantropologický přístup)

Praha, Karolinum 2003, váz., 200 str., 1. vydání, cena 240 Kč.

Čtvero komunikačních dob Jeana Lohisse

Podle belgického sociologa rozhodoval při vývoji společnosti způsob, jakým se spolu lidé dorozumívali

Co jsou to komunikační systémy? Belgický sociolog Jean Lohisse tak označuje historické typy společností a způsoby komunikace, které pro ně byly charakteristické. Podle autora existovaly čtyři: mluvenost, psanost, masovost a netvarovost.

Na počátku byl koňský handl. Alespoň na počátku zájmu Jeana Lohisse o lidskou komunikaci. Jak píše v úvodu své knihy, v dětství ho fascinoval způsob, jakým se na náměstí malého města uzavíraly obchody: kupující a prodáváč se postaví tváří v tvář, plácnou si do dlaní a jeden z nich navrhne určitou částku. Při rytmických úderech dlaní se suma postupně upřesňuje a konečnou dohodu zpečetí důrazné, téměř slavnostní plesknutí. Taková dohoda byla závazná a zákonnou povinnost stvrdit ji i písemně braly obě strany jen jako formalitu.

Proč má v jednom prostředí výměna několika slov a gestulační rituál takový zásadní význam, zatímco v jiném platí pouze písemný důkaz - například když se takto sjednaný prodej dostane jako spor před soud? Podobné otázky později autora přivedly ke studiu sociálního, zejména komunikačního chování lidí různých kultur. S výsledky Lohisseových výzkumů, ale především úvah se můžeme seznámit v knize Komunikační systémy, jejíž překlad na podzim vydalo pražské nakladatelství Karolinum. Zatímco tradiční sociolingvistika a etnolingvistika se zabývala funkcí řeči především z hlediska vlastností, které jsou považovány za univerzální, moderní antropologové řeči a komunikace se inspirovali Baudouinovým, de Courtenayovým a de Saussurovým synchronním pojetím jazykovědy. Dell Hymes, zakladatel etnografie řeči, se proto soustředil na řečové akty konkrétních lokálních společností a další badatelé tuto vědecko-výzkumnou orientaci rozvíjeli. Přestože Jean Lohisse Hymese zmiňuje, vrací se vlastně ke "klasické" linii a od postupů, které jsou dnes ve většině prací "běžné", se distancuje i metodologicky: jeho přístup je diachronní a makroskopický. Jak autor uvádí v úvodu, jeho výzkumům v subsaharské Africe, při nichž v rozmanitých projevech nacházel shodné konstanty, scházela "dynamická teorie, do níž by je bylo možné vepsat". Nalezl ji v systémové analýze antropologa a kybernetika Gregoryho Batesona, kterou aplikoval na oblast lidské komunikace.

V úvodních dvou kapitolách Komunikačních systémů přibližuje autor svou představu, jak se proměňovala lidská společnost v souvislosti se způsobem komunikace, který v daném období převažoval.

Přechod společenství z éry mluvenosti do období psanosti objasňuje Lohisse na základě své metodologické triády tvořené kategoriemi jazyka, kolektivní mentality a struktury, čtenáři opakovaně připomíná zásady svého systémového přístupu a s ohledem na didaktický charakter textu vždy v závěru kapitoly vyloženou látku přehledně shrne. Ať hovoří o vzniku jazyka v předliterárních společnostech, o znakovém písmu či vztahu řeči a magie, Lohisseovi nikdy nejde o konkrétní jazykové skupiny či komunikační situace, jeho cílem je co největší zobecnění a vytváření "typů, které umožní redukovat rozmanitost a složitost jevů na úroveň obecnosti" a "zavést tak pořádek do údajů získaných pozorováním". Výsledný text proto působí celistvě: s rozmyslem vybudovaný systém autor vyplnil vhodnými příklady, často pocházejícími ze záznamů křesťanských misionářů. "Pokud budou náhodou fakta v rozporu s teoretickým zpracováním, vůbec mě to nevyvede z míry. Není nic krásnějšího než krásná idea," připomíná Lohisse opakovaně Batesonovu myšlenku. V Komunikačních systémech hraje podle svých pravidel, a tak není divu, že podle nich hraje dobře.

V následujících třech čtvrtinách textu jako by autorova snaha o "originální pohled" ustoupila do pozadí a Lohisse předkládá věcný a přitom živý výklad proměn evropské kultury od antiky do 20. století. Přestože při něm autor vychází spíše z konvenční sociologické perspektivy, díky důrazu na procesy související s rozšířením písma, knihtisku a novin nabízí velmi inspirativní pohled na vznik a vývoj moderní evropské společnosti.

Zejména pátá kapitola, věnovaná éře masové komunikace, je bez nadsázky skvělým esejem, v němž autor s minimem odkazů a citací charakterizuje určující jevy a tendence daného období. Už pro tuto část textu nepochybně stojí za to Lohisseovy Komunikační systémy číst.

Udělejte si sám

Autorův úmysl "odklonit se od minulých postupů" přináší čtenáři nejednu svízeľ. Třeba už tím, že ústřední tři kategorie své systémové teorie charakterizuje Lohisse způsobem, který se rozchází s tím, jak jsou běžně chápány ve společenských vědách, a zároveň je vymezuje velmi široce a vágně. Např. jazykem míní veškerou slovní i mimoslovní komunikaci a také "rituály, postoje či masky".

Kulturu jako komunikační systém popsal - systémově a s využitím zákonů kybernetiky - už Lévi-Strauss ve své Strukturální antropologii (1958), ale Lohisse jeho teorii pomíjí. Důrazně se vymezuje i vůči moderní lingvistice a sémiotice, a tak soudí, že "písmo je nová metoda myšlení", že "žádný jazyk není zcela prost symbolické konvence" nebo že "jednotkou smyslu je věta, která je nedělitelná". Autorovu myšlenku, že "znak a příroda se navzájem utvářejí" však můžeme interpretovat jako snahu o vědecké uchopení magického myšlení přírodních národů. Rozpaky však vzbuzuje i autorovo líčení vývoje lidské společnosti. Lohisse se nezabývá jeho příčinami ani podmínkami a bere jej jako daný a samovolně probíhající. Nabízí se samozřejmě otázka: jak to, že "někde" došlo ke vzniku měst a proběhla industrializace, a jinde ne? Neboli, řečeno s Lévi-Straussem, jak to, že některá - "chladná" - společenství zůstala v bezčasí bezdějinné "stálé přítomnosti", a jiné společnosti "horké" - se začaly rychle vyvíjet a proměňovat? A vystoupaly po lohissovském žebříku z éry mluvenosti až do éry netvarovosti? Pomineme-li drobné překladatelské lupy (vytvářejí příslušníci předliterárních společností skutečně "figuríny"?), je "význam" totéž co "smysl"?), lze mít výhrady i k redakčnímu zpracování českého vydání Komunikačních systémů. V knize se například nedočteme vůbec nic o autorovi, natož jakékoli údaje o jeho vědecké a publikační činnosti. Připomeňme tedy, že po ukončení vysokoškolských studií v roce 1970 působil na řadě univerzit (mj. ve Freiburgu, Lisabonu a Paříži) a založil a řídí Středisko komunikačních studií v Kinshase. Je profesorem Katolické univerzity v Lovani a vedoucím tamní katedry antropologie a komunikace, podílí se také na řízení časopisu Recherches en communication. Knižně mimo jiné publikoval La communication anonyme (Anonymní komunikace, 1969), Communication et société (Komunikace a společnost, 1980), L'Homme et le cyborg (Člověk a kyborg, 1991) či La communication (Komunikace, 2001). Co skutečně zamrzí, je nedotažená práce s odkazy a bibliografií, které byly jen přeloženy jako kterákoliv jiná část textu. Dozvíme se tedy, pod jakými názvy a kdy vyšly francouzské překlady anglických, německých či španělských pramenů - ale nikoli jejich původní název. A současně chybějí údaje o českých vydáních (např. Riesmanova Osamělého davu, Vzpoury davů Ortegy y Gassetta či Tofflerovy Třetí vlny). Čtenář je tak postaven trochu do role zákazníka, kterému nezbyvá než si koupené zboží do uspokojivého tvaru svépomocí dotvořit. Škoda.

Jiří Pácek

Doležel, Lubomír: Heterocosmica: Fikce a možné světy

Praha, Karolinum 2003, brož., 312 str., 1. vydání, cena 320 Kč.

POZVÁNÍ DO FIKČNÍCH SVĚTŮ

Lubomír Doležel patří k literárním teoretikům, jejichž myšlenkový vývoj byl do značné míry ovlivněn strukturalismem a především představiteli Pražského lingvistického kroužku. Spolu s Mojžírem Grygarem a Květoslavem Chvatíkem, kteří se rovněž výrazně profilovali v rámci světové literární teorie, představuje tři jeho pozdní podoby. Disertační práci Výstavba kontextu v moderní české próze, jejímž vedoucím byl jazykovědec Bohuslav Havránek, obhájil v roce 1958 a v přepracované podobě ji vydal pod názvem O stylu moderní české prózy (1960). V roce jejího vydání zakládá oddělení matematické lingvistiky, které pracovalo v rámci Ústavu pro jazyk český a v němž se vedle soustavné statistické analýzy českého jazyka rozvinula i práce překladatelská a teoretická zaměřená na kybernetiku a teorii komunikace. V letech 1965 až 1968 působil jako hostující profesor bohemistiky na University of Michigan v Ann Arboru (USA), kam přišel na pozvání Ladislava Matějky. Po krátkém pobytu ve vlasti odchází v listopadu 1968 do Kanady a nastupuje zde na místo profesora na University of Toronto, kde působí doposud.

V anglosaském vědeckém prostředí vydal Doležel několik knih inspirovaných jak strukturalismem, tak současně analytickou filozofií a sémantikou možných světů. Occidental Poetics: Tradition and Progress (1990, česky jako Kapitoly z dějin strukturální poetiky, 2000) a Heterocosmica (1998, česky 2003) - oba tituly byly přeloženy do řady jazyků a staly se hojně citovanými zdroji jak pro soudobé uvažování o textu především z hlediska fungování jeho významu, tak pro teorii možných světů. Jako editor připravil svazky Stylistics and Style (1969) a Language and Literary Theory (1984). Do češtiny převedl rovněž svoji práci z roku 1973 Narativní způsoby v české literatuře (1993). Ústav pro českou literaturu AV ČR právě vydal v edici Theoretica dvě Doleželovy studie Identita literárního díla a v nakladatelství Torst se připravuje vydání překladů jeho esejů o české literatuře a literární vědě. V současné době pracuje na knize zabývající se problematikou vztahu fikcionálního a faktálního vyprávění.

Odborný zájem o problematiku literárního jazyka a stylistiky, k němuž přistupuje od šedesátých let inspirace v podobě matematické lingvistiky, představuje základ Doleželova podnětného teoretického konceptu sémantiky fikčních světů, jak jej uceleně představil v knize Heterocosmica (Johns Hopkins University Press, 1998).

Pojmově vychází jeho sémantika možných světů z modální logiky a navazuje na její promyšlení problematiky kontrafaktuálního: "Náš aktuální svět je obklopen nekonečným jiných možných světů." (Bradley - Swartz: Possible Worlds: An Introduction to Logic and It s Philosophy, 1979) Možné světy jsou pak definovány jako rámce, v nichž se literární výpovědi pro nás jako pro čtenáře stávají hodnověrnými. Rámce, které nám pomáhají porozumět, tak jako nám například možné světy historie - protifiktivní scénáře, pomáhají pochopit historii aktuálního světa.

Doležel přitom zdůrazňuje, že možné světy nejsou dopředu dané systémy, jakési metafyzické entity, čekající na své objevení, ale jsou vytvářeny tvůrčími činnostmi lidské mysli a lidských rukou, představují myšlenkové systémy, které jsou vytvořeny člověkem a jeho představivostí. Nejsou tedy objevovány, ale jsou konstruovány. Odvolává se přitom na Kripkeho tvrzení: Možné světy jsou navrhovány, nikoliv objevovány mocnými dalekohledy" (Kripke: Naming and Necessity, 1980). Jako možné světy se přitom označují ty konstrukty, které nabízejí vzájemné srovnání; přinejmenším ve dvou světech Doležel v této souvislosti mluví např. o aktuálním světě, fikčním světě, historickém a možném světě: Mezi historickým Napoleonem a všemi fikčními Napoleony existuje nezrušitelný vztah. Tento vztah překlenuje hranice mezi světy fikční osoby a jejich skutečné prototypy jsou spojeny mezisvětovou totožností." (Heterocosmica, s. 31) Fikční světy literatury jsou pak v Doleželově pojetí zvláštním druhem možných světů.

Inspirován Doleželovým promyšlením možných světů zvažuje Umberto Eco jejich rozsah a dochází k vymezení tzv. malých světů, které jsou v jeho pojetí již "zabydleny" (furnished), tedy skládají se z konkrétních jednotlivin, s nimiž pracujeme (postavy, děj, prostředí). Narativní hrdinové pak žijí v nedokonalých, "parazitujících" malých světech, či žijí, jak říká Jaako Hintikka v Exploring Possible World (1989, in Allen, S. [ed]: Possible Worlds in Humanities, Arts, and Sciences): "v relativně krátkém sledu lokálně omezených událostí v libovolném koutě reálného světa". Hintikka tak usuzuje z toho, že možné světy fikce jsou popisovány „jazykem“, který je totožný s „jazykem“ jejich objektu. Toto tvrzení však nevyvrací skutečnost, že možné světy jsou konstruovány z obrovského množství "součástí", které odkazují k aktuálnímu, fikcionálnímu či intertextuálnímu a které vytvářejí komplikovaný systém vztahů. Tímto pojetím, které rozpracovává především Ruth Ronenová v Possible Worlds in Literary Theory (1994), se implikuje intenzivní spolupráce čtenáře. V tomto směru odkazuje sémantika fikčních světů na návrhy formulované recepční estetikou, podle níž čtenář aktem čtení re-konstruuje a dotváří svět literárního textu (viz Iser: Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung, 1976), který je současně vymezen jako soubor podmínek pro porozumění. Doležel však konstituuje teorii fikčních světů jako protíváhu těm návrhům recepční estetiky, které překračují hranice pro interpretaci dané referenčním rámcem fikčního světa. Odmítavě se staví proti interpretacím, které se nepodřizují kontrole textu, a pléduje pro zachování sémantické svébytnosti literárního textu. Jím promyšlená charakteristika fikčního světa se v okamžiku, mluví-li o neúplnosti textového světa, staví i proti Ingardenově potřebě a pojetí konkretizace plynoucí z míst nedourčenosti literárního textu, tedy z míst, která musí být zaplněna aktivitou čtenáře v aktu čtení a zakládají tak různost interpretací – jak sám Ingarden přiznává – nejenom u různých čtenářů, ale i u jednoho jediného čtenáře za různých situací (Ingarden: O poznawaniu dzieła literackiego, 1957, česky: O poznávání literárního díla, 1967). Naše vnímání literárního díla se tedy podle Doležela musí cele soustředit na jeho vnitřní uspořádání a je třeba odolat pokusům číst daný text v rovině mimetické či referenční. Fikční svět má v jeho pojetí svoji vlastní ontologii, kterou je nutno respektovat a která pak slouží jako hráz svévolnému čtení.

Umberto Eco dále domýšlí Doleželův návrh pro potřeby své koncepce modelového čtenáře a konstatuje, že pro vytvoření fikčních světů je zapotřebí kooperace čtenáře, která spočívá na flexibilitě a "povrchnosti" a odvolává se přitom na teorii rigidní designace – "modelový čtenář nemusí mít přesnou představu o každém místě či individu, které jsou v románě uvedeny. Stačí, aby pouze předstíral, že věří, že je zná. Po modelovém čtenáři se požaduje nejen to, aby uplatnil flexibilitu a odhodlání setrvat na povrchu, ale též dobrou vůli." Takovýto typ čtenářské povrchnosti a flexibility pak označuje za podmínku přežití fikčního vyprávění (Eco, Malé světy, 1997, ČL, č. 6).

V rámci knihy Heterocosmica se Doležel pokouší formulovat i návrh definice fikčních světů literatury v opozici k možným světům logiky. Zmíněná neúplnost fikčních světů pak vystupuje jako jeden z jejich základních atributů v protíváze k světům aktuálním či světům logiky, které jsou úplné. Povaha této neúplnosti současně odlišuje fikční světy od historických světů (od světů historiografických textů), neboť charakter mezer ve fikčních světech má povahu ontickou, zatímco mezery v historických světech jsou epistemické, a mohou tedy být doplněny. Další podstatnou diferenční vlastností fikčních světů je skutečnost, že fikční světy jsou konstrukčními texty, které předcházejí světům, textotvorná činnost tu povolává světy do existence a určuje jejich struktury". Tím se fikční texty staví do opozice vůči textům, které zobrazují aktuální svět, jenž v takovém případě stojí před textotvornou činností. Fikční světy (na rozdíl od světů aktuálních či historických) mohou být fyzikálně možné i fyzikálně nemožné. V neposlední řadě pak mají fikční světy zvláštní statut s ohledem na pravdivostní podmínky a de facto vylučují "klasický" chápání pojem pravdivosti za hranice fikčních světů. Namísto verifikace nastupuje v prostředí fikčních světů otázka validity či autentifikace, která je spojena s existencí daného fikčního světa.

Tam, kde Doležel zavádí pojem intensionální funkce – funkce, která promítá pravidelnost textury fikčního textu do fikčního světa a tedy sjednocuje daný fikční svět s charakteristickými rysy literárního stylu tohoto textu, můžeme spatřovat jistou souvislost s Červenkovým pojetím a vymežováním sémantického gesta jako nástroje sémantické analýzy. Červenka v této souvislosti přichází už na konci šedesátých let s názorem, že "izomorfismus různých vrstev díla je umožněn právě jejich jazykovou (nebo lépe a obecněji: znakovou) povahou" (Literární dílo jako znak, 1968). Intensionální funkce je přitom jedním ze základních komponentů Doleželova systému. Při jejím vymezení se odvolává na rozdělení dvou složek jazykových výrazů reference a smyslu (Sinn a Bedeutung – Gottlob Frege) a na následnou modifikaci těchto pojmů v logické sémantice. Změtení, které tuto dvojici pojmů v literární vědě provází (viz Zdeněk Hrbatá, Smysl a význam. Poznámky k jejich použití a vymezení. Česká literatura 1992, č. 2/3), se Doležel pokouší odstranit jejich jasným definováním pro potřeby literární sémantiky. Jeho návrh vymezení obsahu obou pojmů je přitom velmi zřetelný a nadále využitelný, což dokládá i jeho následné použití při popisu "literární komunikace" jako sémantické transformace. "Extense" píše Doležel, jsou dostupné jediné skrze intence a naopak intence jsou zakotveny v extensích. Můžeme vyslovit dohad, že autor koncipuje fikční svět nejprve jako extensionální strukturu tím, že vymýšlí příběh /.../ poté píše text jedinečné textury a tak dává svému světu intensionální tvar. Naproti tomu čtenářům, kteří vstupují do fikčního

světa prostřednictvím textury, je předložena nejprve intensionální strukturace; teprve zpracováním informace nebo formalizovanou parafrází překládají strukturu do extensionálního zobrazení a tak rekonstruují extensionální strukturu světa a jeho části." (Heterocosmica, s. 147).

Doleželovo vymezení komponentů, spjaté především s postavami a motivacemi, a interakcí jednotlivých částí literárního textu - interakcí, které konstruují literární text jako fikční svět, je vedeno snahou o vytvoření návrhu sémantické gramatiky narativu, a to gramatiky jiného typu, než o jakou se pokusil Propp či Greimas (zvažující funkce postav - aktantů) či Todorov a Genette (transformující lingvistické návrhy gramatik).

Eco spatřuje přínos Doleželova návrhu mimo jiné v tom, že pojem možného světa pomáhá rozhodnout, v jakém smyslu fikční postava není schopna komunikovat se svým protějškem ve světě skutečném, a upozorňuje nás na to, že naše představa skutečného světa je právě tak neúplná jako představa fikčních postav o světě jejich. Thomas Pavel pak upozorňuje na to, že narativní sémantika fikčních světů je podmínkou seriózního průzkumu literatury - je třeba se nejen seznámit s textovým materiálem, ale i "se světy textem projektovanými".

Heterocosmica však nepředstavuje jen abstraktní teoretický konstrukt. Doležel dokládá své koncepce a návrhy rozбором konkrétních literárních textů. Při takovém rozboru striktně vnímá text v rámci diskurzu, který produkuje. Takovýto diskurz přitom Doležel chápe jako zcela obsažený textem. Jeho rozborů tudíž nesměřují vně textů, ale dovnitř, k jednotlivým dílům, částem textového soukolí, přeměřovaným otázkou, jakým způsobem se podílejí na jeho chodu. Jazyk jeho rozborů je jazykem oproštěným od metafor a šifer - v tom smyslu stojí proti značné části současné české literárněkritické interpretace, která staví na složité šifrovaných obrazech a v pokusech přiblížit se literárnímu textu podléhá jeho jazyku a vykládá jej pomocí náhradních kódů v jakési prazvláštní transformaci nahrazování kódu kódem. Čtenáři pak v takovém případě často nezbyvá, než nejen dešifrovat primární text, ale složité rozkrývat i kód sekundárního textu.

Že si Doleželovy návrhy ponechávají svoji inspirativní sílu, dosvědčuje i nedávno vydaná publikace Miroslava Červenky *Fikční světy lyriky* (2003), zvažující oprávněnost a užitečnost použití modelace fikčních světů v nenarativních textech.

Tomáš Kubíček